

Petri Myllyniemi

PUHEHOITO JA PRIMITIIVINEN KÄSITYS KIELEN TOIMINTATAVASTA – Freud ja Wittgenstein kielestä

Psykoterapia on kielellistä toimintaa. Näin ollen tapaamme ymmärtää psykoterapiaa toimintana vaikuttaa ratkaisevasti myös se, miten ymmärrämme kielen luonteen. Artikkelissa psykoterapiaa tarkastellaan merkityksen näkökulmasta. Aluksi lähestytään Freudin oletuksia kielen perimmäisestä luonteesta. Tämän jälkeen artikuloidaan sitä tapaa, jolla myöhempi Wittgenstein puolestaan pyrkii tekemään kielen merkityksellisyyden ymmärrettäväksi. Lopuksi tarkastellaan sitä, minkälaisessa valossa Freudin ajatukset näyttäytyvät myöhemmän Wittgensteinin näkökulmasta.¹ Artikkelin keskiössä on Fogelinin (2018) tulkinta myöhemmästä Wittgensteinista referentialismin kriitikkona sekä se, mitä tästä kritiikistä seuraa Freudin ajatusten ja psykoterapian kannalta. Artikkelin pohdintaosiossa tarkastellaan sitä, kuinka Freudin ajatusta puhuvasta lääkkeestä olisi mahdollista ymmärtää Wittgensteinin kielikäsitteiden puitteissa ilman referentialistista esioletusta.

Johdanto

Mikael Leiman (2011) pohtii artikkelissaan semiootikko Mikhail Bahtinin antia nykyiselle psykoterapiatutkimukselle. Hän päätyy toteamaan, että riippumatta käytössä olevasta terapiamuodosta psykoterapian prosessi syntyy aina kielellisestä ilmauksesta ja tähän ilmaisuun vastaamisesta. Samoin Jarl

Wahlström (2001, 218) toteaa, että edelleen kaikissa erilaisissa psykoterapiamuodoissa potilaan varsinaisen paranemisen katsotaan tapahtuvan juuri itse terapiatilanteessa käytävän keskustelun synnyttämänä.

Kiinnostava kysymys tässä suhteessa on, mi-

¹ Artikkelin pohjautuu käynnissä olevaan filosofian väitöskirjaan, jonka muotona on tulkinnallinen dialogi. Väitöskirjassa psykoterapiatutkimuksen ajankohtaisia keskustelunaiheita asetetaan vuoropuheluun myöhemmän Wittgensteinin teksteissään esittämien ajatusten kanssa. Artikkelin tavallisuudesta poikkeava muoto juontuu taustalla olevan väitöskirjan rakenteesta. Samasta syystä artikkelissa on päädytty tavallisesta poikkeavaan ratkaisuun korostaa Wittgensteinin ja Freudin osalta suoria lainauksia omina muusta tekstistä erotettuina kappaleinaan, jotta kummankin ajattelijan oma ääni tekstissä olisi vahvemmin näkyvillä.

hin alun perin perustui luonnontieteellisesti² orientoituneen Sigmund Freudin ajatus puhumisesta lääketieteellisenä hoitona. Freudin kehittämä hoitomuotoa voitaneen pitää kaikkien modernien psykoterapiakoulukuntien alkumuotona. Esimerkiksi Cautin (2012, 11-13) toteaa, että viimeistään Freudin vierailut Yhdysvalloissa 1900-luvun alkupuolella ja niiden herättämä kiinnostus varmistivat freudilaiselle psykoanalyysille lähes hallitsevan roolin syntymässä olevassa psykoterapeuttisessa liikkeessä. Historiallisesti näyttää pitkälti olevan Freudin työn ansiota, että käytössämme on sellainen vaikuttava hoitomuoto kuin psykoterapia. Ilman Freudin työn aikaansaamaa käännettä psykiatrisessa hoidossa ei välttämättä olisi lainkaan syntynyt sellaista lääketieteellisesti hyväksyttyä hoitomuotoa, joka perustuu siihen, että potilas ja psykoterapeutti yksinkertaisesti puhuvat toisilleen.

Artikkelissa puhehoitoa lähestytään semantiikan näkökulmasta ja myöhemmän Wittgensteinin ajatusten avulla.³ Aluksi tarkastellaan Freudin ajattelun taustalla vaikuttavia esioletuksia kielestä ja sen merkityksellisyyden luonteesta.⁴ Tavoitteena on ymmärtää merkityksen näkökulmasta Freudin ajatusta puhumisesta psykiatrisena hoitona. Tämän jälkeen Freudin puhuvaa lääkettä lähestytään myöhemmän Wittgensteinin kielikäsitteiden näkökulmasta.

1. Freud ja representaatioon perustuva semantiikka

Botstein (2007) toteaa puheen ja kielen olleen Freudin ensisijainen instrumentti. Kielen avulla Freud katsoi voivansa kuvata ihmisen perimmäiset psyy-

kiset prosessit. Miten siis Freud ymmärsi kielen ja sen merkityksellisyyden perustan?

Simanke (2017, 3-5) toteaa artikkelissaan Freudin ajattelun kielen merkityksellisyyden perustuvan ennen kaikkea nimeämisenfunktion mukanaan tuomaan representaation mahdollisuuteen. Freudin eksplisiittinen käsitys kielen merkityksellisyydestä perustui ajatukseen siitä, että viime kädessä sanat nimeävät todellisuuden olioita ja saavat näin merkityksellisyytensä jonkinlaisen assosiativisen keskushermoston prosessin tuloksena. Tässä mielessä Freudin on nähty kielikäsitteensä puolesta edustavan jopa nominalismia, jossa ajatellaan kaikkien sanojen olevan viime kädessä olioiden nimiä.

Tällä Freudin tekemällä oletuksella on kaksi hyvin merkittävää seurausta. Ensinnäkin tämän oletuksensa johtamana Freudin voi olettaa edelleen ajatelleen, että vaikka psykoanalyysi on käsitteellinen rakennelma, niin hänen käyttämiensä käsitteiden mielekkyys palautuu viime kädessä siihen, kuinka hyvin niiden voi nähdä vastaavan objektiivista todellisuutta. Tässä mielessä Freud (2017a, 79) siis katsoo psykoanalyysin käsitteiden pyrkivän kuvaamaan ihmisen mielen tosiasiallisen toiminnan ja rakenteen, vaikkakin ehkä toistaiseksi vielä hiukan epätarkasti:

Psykoanalyysi sietää yhtä lailla kuin fysiikka tai kemia sitä, että sen yläkäsitteet ovat epätasallisia ja edellytykset tilapäisiä, ja odottaa tutkimuksen niitä vastaisuudessa täsmentävän.

Tässä suhteessa Heaton (2000, 15) toteaaakin, että Freud halusi rakentaa psyyken tieteen samassa mielessä kuin fysiikka on tieteenä kehittynyt. Merkityksen näkökulmasta Freud siis näyttää oletavan

2 Artikkelin tarkoituksena ei ole osallistua keskusteluun Freudin kehittämän psykoanalyysin suhteesta luonnontieteisiin. Freudin luonnontieteellisen orientaation esiin nostaminen yleisellä tasolla on kuitenkin perusteltua (ks. esim. Cautin, 2012; Ihanus, 2005). Luonnontiedematikan sijasta artikkelissa tarkastellaan merkityksen näkökulmasta sitä, miten Freudin tekemät esioletukset kielen ja todellisuuden välisestä suhteesta kutoutuvat kiinnostavilla tavoilla yhteen hänen kehittämänsä hoitomuodon kanssa.

3 Termillä ”myöhempi Wittgenstein” tarkoitetaan artikkelissa filosofin elämänavaihetta 1933-1951, ja sinä aikana syntyneitä kirjoituksia. Termiä käytetään, jotta välttyään ottamasta kantaa siihen, kuinka monesta erillisestä vaiheesta olisi aiheellista puhua suhteessa Wittgensteinin ajatteluun. Esimerkiksi termi ”myöhäisvaihe” sisältää jo latautuneen oletuksen kirjoittajan sitoutumisesta perinteiseen jaotteluun varhais- ja myöhäisvaiheeseen. Asiasta tarkemmin ks. Stern 2006.

4 Artikkelissä ei ole Freud-tutkimusta, eikä siinä pyritä esittämään kokonaisnäkemystä Freudin ajattelusta. Tavoitteena on nostaa alustavaan tarkasteluun psykoterapian historiallisella taustalla vaikuttava referentialistinen esioletus kielen viimekätisestä luonteesta. Freudin kielikäsitteistä lähestyttäessä esiin nostetaan muutamia lainauksia Freudin omista teksteistä eri ajoilta, joissa referentialistisen esioletuksen voi nähdä nousevan esiin. Freudin omien tekstien käytön tavoitteena ei ole esittää sisällöllisiä väitteitä psykoanalyysin teoriasta. Sitäntien tarkoituksena on toimia esimerkkeinä siitä, kuinka Freud eri ajanjaksojen teksteissään näkee kielen merkityksellisyyden syntyvän.

hyvin konkreettisella tasolla, että hänen käyttämien käsitteiden taustalle on ikään kuin näiden käsitteiden merkityksiksi mahdollista ennen pitkää löytää jonkinlaiset keskushermoston entiteetit tai prosessit. Toisin sanoen hän olettaa, että psykoanalyysin käsitteet ovat eräänlaisia nimiä. Nämä käsitteet nimeävät ainakin periaatteessa löydettävissä olevia olioita tai entiteettejä. Freudin (2005a, 87) tekemän oletuksen voi nähdä esimerkiksi esseen *Vietit ja viettikohtalot* alussa, jossa hän pohtii vietin käsitteen suhdetta fysiologiaan:

Tieteellisen toiminnan todellisena alkuna on ilmiöiden kuvaaminen ja edelleen niiden ryhmitteleminen, järjestäminen ja yhteyksiinsä asettaminen. (...) Vasta kun kyseistä ilmiökenttää on tutkittu perinpohjaisemmin, voidaan sen tieteelliset peruskäsitteet ymmärtää tarkemmin ja edistyttyessä muokata niin että käsitteistä tulee yleisesti käyttökelpoisia ja samalla läpeensä ristiriidattomia.

Freud (2005a, 87) on kyseisessä artikkelissaan hyvin tietoinen psykoanalyysin käyttämien käsitteiden hypoteettisesta luonteesta. Samalla hän kuitenkin Simanken kuvaamalla tavalla olettaa, että näiden käsitteiden merkitysisältö tulee täsmentymään verrattaessa niitä jatkuvasti psyyken ilmiöistä kertyvään havaintoaineistoon:

Olemme usein kuulleet vaadittavan, että tieteen olisi rakennuttava selvien ja tarkkarajaisten peruskäsitteiden varaan. Todellisuudessa yksikään tiede ei lähde liikkeelle tuommoisista määrittelmistä, ei eksakteinkaan tiede. Tieteellisen toiminnan todellisena alkuna on ilmiöiden kuvaaminen ja edelleen niiden ryhmitteleminen, järjestäminen ja yhteyksiinsä asettaminen. Edes kuvattaessa ei voida välttää soveltamasta ainekseen tiettyjä abstrakteja ideoita, jotka ovat lähtöisin jostakin, eivät tietenkään vain uusista kokemuksista. Vielä väistämättömämmäksi käyvät tuollaiset ideat – tieteen myöhemmät peruskäsitteet –, kun aineistoa työstetään edelleen. Niihin täytyy aluk-

si sisältyä tiettyä epämääräisyyttä; niiden sisällön selvä määrittelemine ei voi tulla kuuloonkaan. Niin kauan kuin käsitteet ovat tuossa tilassa, niiden merkitys tehdään selväksi viittaamalla toistuvasti havaintoaineistoon, josta ne näköjään ovat lähtöisin mutta joka todellisuudessa alistuu niille.

Tekstissään Freud siis semantiikan kannalta olettaa, että sellaisten sanojen merkitys kuin ”vietti”, ”ajattelu”, ”tahto”, ”tietoisuus”, ”tiedostamaton” tai ”muistaminen” määräytyy loppujen lopuksi sellaisen asetelman kautta, jossa nämä sanat viime kädessä ikään kuin nimeävät jonkin yksiselitteisen merkitysolion: keskushermoston prosessin, energiatilavaihdon tai muun entiteetin, joka tulevaisuudessa tullaan mahdollisesti löytämään. Tämä näyttää Freudin olettaman semantiikan mallin. Suhde olion ja käsitteen välillä määrittää myös merkityksen. Käsitteen merkitys on se, mitä kukin näistä psykoanalyysin käyttämistä käsitteistä ikään kuin nimeää. Näiden ilmiöiden kanssa myös psykoterapeutti on Freudin näkökulmasta siis viime kädessä tekemisissä tehdessään psykoterapiaa.

Toinen kiinnostava seuraus Freudin olettamassa semantiikan mallissa on rooli, jonka hän tältä pohjalta antaa kielelle suhteessa ihmisen tietoisuuteen. Huolimatta siitä, miten tai minkä ajanjakson Freudia luetaan, voitaneen todeta, että keskeistä Freudin ajattelulle oli juuri ihmisen psyykkisen apparaatin jakaminen tietoiseen ja tiedostamattomaan. Tässä suhteessa hän esimerkiksi itse toteaa tämän jaon muodostavan psykoanalyysin ytimen (Freud, 1969, 17). On siis aiheellista kysyä, mitä tämä tarkoittaa Freudin kielikäsityksen kannalta.

Simanken (2017, 3-5) mukaan Freud katsoi ihmisen erilaisten mielensisältöjen olevan todellisuuden kielellisiä tai ei-kielellisiä presentaatioita ihmisen psyykessä. Tässä suhteessa Simanke näkee Freudin käsityksen kielen viimekätisestä luonteesta puhtaasti denotoivana. Tämä nousee näkyviin esimerkiksi esseessä *Psykoanalyysin kiinnostavuus*,

”
Freud olettaa,
että psykoanalyysin käsitteet
ovat eräänlaisia
nimiä.

jossa Freud (2017b, 32) pohtii psykoanalyysia kielitieteen näkökulmasta. Hän olettaa varsin yksiselitteisesti esimerkiksi unien olevan erilaisten tiedostamattomaan mieleen taltioituneiden sisältöjen nukkumisen aikana irti päässeitä presentaatioita, kuvallisia ilmauksia, jotka psykoanalyttisessä prosessissa ikään kuin käännetään kielen muotoon:

Niinpä voidaankin esittää, että psykoanalyttiset tulkinnat ovat ennen kaikkea käännöksiä vieraasta ilmaisutavasta ajattelumme tuntemaan. Kun tulkitsemme unta, me vain käänämme tietyn ajatussisällön (piilevät uniajatukset) ”unen kielestä” valve-elämämme kieleen.

Simanke (2017, 15) toteaa Freudin ajattelteen, että tietoinen mieli on uudenlainen rakenne, joka on syntynyt osaksi jo olemassa olevan tiedostamattoman mielen kokonaisuutta ikään kuin valtaamalla siitä itselleen osan. Freudin (2005b, 79) ajatus on siis se, että tiedostamaton on mielen alkuperäinen prosessi. Tietoisuus puolestaan on jotakin myöhempää ja tavallaan toissijaista:

Psykoanalyysiin pohjautuvassa psykologiassa olemme tottuneet ottamaan lähtökohdaksi tiedostamattomat psyykkiset prosessit ja selvittämään niiden ominaispiirteitä analyysin keinoin. Pidämme niitä vanhempina, ensivuoroisina, jäänteinä kehitysvaiheesta, jossa ne olivat ainoita sielullisia prosesseja.

Ajatus tietoisuuden historiallisesta toissijaisuudesta on käsillä olevan tarkastelun kannalta kiinnostava, koska Freud liittää tietoisuuden alueen syntymisen juuri ihmisen kykyyn käyttää representaatioon perustuvaa kieltä. Simanke (2017, 17) kuvaa Freudin ajattelteen ihmisen kielellisyyden synnyttäneen tietoisuuden jo olemassa olevan tiedostamattoman keskelle. Mekanismi, joka tämän saa aikaan, on juuri kielen kyky representoida. Toisin sanoen asioiden kielellistämisen kautta erilaisten suorien aistimusten ja havaintosisältöjen lisäksi myös ihmisen omat mielensisällöt voivat kielen muodon ottaessaan nousta itsessään ihmisen omien havaintojen kohteiksi. Tämän prosessin Freud (2017c, 181) kertoo vuonna 1938 kirjoittamassaan yleisesityksessä synnyttävän ihmisen tietoisuuden:

Tietoiset prosessit egon ulkokehällä, kaikki muu egossa tiedostumatonta – siinä yksinkertaisin asiantila, joka täytyisi olettaa. Niin saattaa eläimilläkin olla; ihmisellä ilmenee lisätekiä, jonka takia myös egon sisäiset prosessit voivat saada tietoisuuden määreen. Tämä johtuu kielikyvystä, joka liittyy egon sisällöt ja näkö- ja varsinkin kuulohavaintojen muistijäljet kiinteästi yhteen. Siitä lähtien kuorikerroksen havainnoiva ulkokehä voi yhä laajemmin vastaanottaa ärsytystä myös sisältäpäin, sisäiset prosessit, kuten mielenjuoksut ja ajatuskulut, voivat tiedostua (...).

Simanke (2017, 18-19) kuvaa artikkelissaan Freudin ajattelua käsiteparilla olio-presentaatio ja objekti-presentaatio. Näistä olio-presentaatio kuvaa havainnon muuttumista mielen sisällöksi tiedostamattoman alueella. Jos olio-presentaatio mielen sisältönä päätyy esitietoisuuden alueelle, se muuttuu objekti-presentaatioksi. Toisin sanoen kieli antaa mielessä sijaitseville olioille ihmiselle itselleen havaittavan muodon. Tällöin mielen olio muuttuu mielen objektiksi eli havainnon kohteeksi. Tämä prosessi puolestaan saa aikaan tietoisuuden.

Tätä taustaa vasten myös Freudin tekemät ratkaisut psykoanalyttisen hoitomuodon suhteen muuttuvat ymmärrettäviksi. Tässä mielessä Freud näyttää ajattelevan, että erilaisissa mielenterveyden kysymyksissä kyse on tiedostamattoman mielen sisältöjen epäsuotuisasta vuorovaikutuksesta tietoisuuden mielen kanssa. Tämä tarkoittaa olio-presentaatioiden epäsuotuisaa toimintaa tietoisuuden kannalta. Tässä mielessä paraneminen voi tarkoittaa vain näiden ongelmia tuottavien sisältöjen tuomista tietoisuuden piiriin, eli olio-presentaatioiden muuttumista objekti-presentaatioiksi. Tämä tapahtuu siten, että lääkäri ja potilas antavat psykoanalyysissa näille olio-presentaatioille kielellisen ilmauksen, kuten Freud (2017a, 65) toteaaakin:

Kun olosuhteet eivät olleet liian epäsuotuisia, voitiin havaita, että potilaan mielijohteet ikään kuin viittauksina haparoivat kohti tiettyä aihetta, eikä lääkärin tarvinnut muuta kuin ottaa yksi askel eteenpäin, jotta itse voisi arvata potilaalta kätkeytyneen ja voisi kertoa sen tälle.

Tästä näkökulmasta on kielikäsitteiden tasolla mahdollista ymmärtää, mihin perustui Freudin ajatus puhumisesta lääkärin suorittamana psykiatrisena hoitona, joka puolestaan synnytti psykoterapian hoitomuotona. Freudin representaatioon perustuvan kielikäsitteiden puitteissa psykoanalyysin tavoitteena voi nähdä olevan kielellisen ilmauksen antaminen tiedostamattoman alueen sisällöille. Kielellistyessään nämä sisällöt siirtyvät tietoisuuden puolelle ja edelleen ihmisen oman tietoisuuden ulottuville. On siis syntynyt Freudin kuuluisa puhehoito.

Freudin oletus kielen luonteesta tekee myös ymmärrettäväksi, miksi Freud päätyi kehittämään psykiatrisen hoitomuodon, jonka instrumenttina on kieli, ja joka perustuu yksinkertaisesti siihen, että potilas ja terapeutti keskustelevat. Kyseessä ei kuitenkaan ole Freudin tarkoittamassa mielessä mikä tahansa keskustelu. Psykoanalyysissa potilas kertoo elämänsä terapeutille, eli Freudin kielikäsitteiden puitteissa ymmärrettynä hän tällöin kuvaa terapeutille tietoisuuden aluettaan. Terapeutti pyrkii puolestaan oman teoreettisen ymmärryksensä ja psykoanalyttisen metodiikkansa pohjalta pääsemään käsiksi siihen, mikä myös on potilaan mielessä ja myös todellista, mutta mille ei ole potilaan mielessä sanoja, eli siihen, mikä ei vielä ole tietoisuutta. Terapeutin tehtävänä on auttaa potilasta löytämään sille sanat. Tässä mielessä psykoterapian voi freudilaisittain nähdä aina olevan pohjimmiltaan matkaa ei-kielellisestä kielelliseen.

2. Wittgensteinin kielen referentialistisen esioletuksen kriittikkona

Aiemmassa luvussa Freudin kielikäsitteistä lähestyttiin lyhyesti Simanken (2017) artikkelin pohjalta.

Simanke nosti keskiöön Freudin ajattelusta esiin nousevan representaatioon pohjautuvan semantiikan mallin. Lisäksi luvussa nousi ainakin alustavaan tarkasteluun se, miten psykoterapia hoitomuotona tulee ymmärretyksi Freudin oletetun kielen ja tietoisuuden alueen yhdistävän mallin pohjalta. Seuraavaksi tämän ajatuskulun rinnalle asetetaan Freudin aikalaisen Ludwig Wittgensteinin työn tulokset kielen filosofian parissa.⁵ Myöhemmän Wittgensteinin tapa ymmärtää kielen luonne ja merkitys poikkeaa ratkaisevalla tavalla Freudin mallista, jossa olion ja merkin välisen viittaussuhteen nähdään synnyttävän kielellisen ilmauksen merkityksen.

Fogelin (2018, 31) tarkastelee myöhemmän Wittgensteinin ajattelua filosofian kritiikkinä. Hän nostaa esiin kaksi ensisijaista kohdetta, joihin Wittgensteinin kritiikki laajamittaisesti suuntautuu. Näistä ensimmäinen on Fogelinin mukaan referentialismi.⁶ Fogelin toteaa tarkoittavansa referentialismilla sellaista esioletusta kielen toiminnasta, jossa kielen merkityksellisyyden nähdään tavalla tai toisella syntyvän sanojen edustussuhteesta asioihin tai viittaussuhteesta asioihin. Edelleen tämä tarkoittaa esioletusta siitä, että tällaisista sanoista muodostetut lauseet representoivat tai kuvaavat sitä, kuinka asiat ovat suhteessa toisiinsa. Biletzki ja Matar (2020) puolestaan kuvaavat Wittgensteinin kritisointia käsitteistä puhumalla ”jostakin”, joka erilaisissa merkityksen teorioissa sijoitetaan joko objektiiviseen tilaan, mielen sisältöihin tai mentaaliseksi representaatioiksi.

Juuri referentialismin kritiikin voi nähdä myöhemmän Wittgensteinin pääteoksen *Filosofisten tutkimusten* lähtökohtana. Teos alkaa osiolla, jossa Wittgenstein pyrkii tekemään näkyväksi ja nostamaan tarkasteluun Fogelinin kuvaaman esioletuksen kielen toiminnasta. Tätä näkemystä Witt-

⁵ Myöhemmän Wittgensteinin kielikäsitteistä käsitellään artikkelissa pitkäkösti verrattuna muiden lukujen sisältöön. Tämä aiheuttaa epäsuhtaan artikkelin rakenteeseen. Perusteena tälle kirjoittajan tekemälle ratkaisulla on pyrkimys huomioida artikkelin yleisö. Tavoitteena on esitellä myöhemmän Wittgensteinin ajattelusta psykoterapian kannalta kiinnostavia piirteitä tavalla, joka ei edellytä aiempia filosofian opintoja. Tarkemmin Wittgensteinin jälkeisestä kielifilosofiasta ja Wittgensteinin ajatusten roolista osana nykyistä kielifilosofiaa ja merkityksen käsitteeseen liittyvää keskustelua kts. Lycan, 2008, 76-153.

⁶ Referentialismin lisäksi Fogelin (2018, 31) nostaa toiseksi Wittgensteinin kritiikin pääkohteeksi ”loogisen absolutismin”. Tällä Fogelin viittaa näkemykseen, jonka mukaan kielen taustalla vaikuttaa ideaalinen säännönmukaisuus, jäykkä struktuuri, joka ikään kuin kattaa kaikki mahdolliset tapaukset. Fogelin näkee, että tässä suhteessa Wittgensteinin kritiikin kohteena ovat erityisesti Fregen ajattelu sekä Wittgensteinin omat nuoruusiän ajatukset *Tractatus* -teoksessa. Fogelin toteaa, että nämä kaksi Wittgensteinin kritiikin kohdetta, referentialismi ja looginen absolutismi, kietoutuvat tosiasiallisesti Wittgensteinin teksteissä moninaisesti toisiinsa. Tämä tekee niiden erottamisen toisistaan melko mielialtaiseksi, mutta se tarjoaa kuitenkin käytännössä yhden selkeyttävän jäsenyyden myöhemmän Wittgensteinin ajattelua lähestyttäessä.

genstein (1981, § 2)⁷ itse kutsuu primitiiviseksi käsitykseksi kielestä ja sen toiminnasta. Wittgenstein (1981, § 1) aloittaa teoksensa lainauksella kirkkoisä Augustinuksen kirjasta *Tunnustuksia*. Lainauksessa Augustinus kertoo, kuinka hän oppi kielen:

Kun aikuiset ihmiset nimittivät jotakin esinettä ja kääntyivät samalla sen puoleen, havaitsin tämän ja käsitin, että heidän lausumansa äänteet merkitsivät esinettä, johon he halusivat viitata. Tämän päättelin heidän eleistään, kaikkien kansojen luonnollisesta kielestä, kielestä, joka osoittaa ilmehtimisessä, silmien liikkeissä, ruumiinjäsenten liikkeissä ja äänensävyssä sielumme tilan, kun se haluaa, saa, torjuu tai välttää jotakin. Näin opin vähitellen ymmärtämään, mitä asioita edustivat sanat, joita kuulin toistuvasti lausuttavan eri lauseitten määrättyissä kohdissa. Kun suuni oli tottunut näihin merkkeihin, aloin ilmaista halujani niiden avulla.

Wittgenstein aloittaa lainauksella, koska juuri Augustinuksen kuvauksessa kielestä näyttäytyy selkeästi referentialistinen esioletus kielen toiminnasta. Se on näkemys kielestä, jossa merkitys syntyy merkin ja merkityn välisen viittaussuhteen kautta. Wittgenstein (1981, § 1) toteaa:

Minusta näyttää, että näistä sanoista saamme määrätyn kuvan inhimillisen kielen olemuksesta. Nimittäin tämän: Kielen sanat nimeävät olioita – lauseet ovat tällaisten nimitysten yhdistelmiä. – Tästä kielen kuvasta löydämme seuraavan idean juuret: Jokaisella sanalla on merkitys. Tämä merkitys on rinnastettu sanaan. Se on olio, jota sana edustaa.

Puhuessaan primitiivisestä käsityksestä kielestä ja sen toiminnasta Wittgenstein ei siis niinkään puhu tieteellisestä kielen teoriasta. Hän haluaa pikemminkin nostaa tarkasteluun jonkinlaisen jaetun arkinäkemyksemme kielestä. Se on jotakin, jonka mukaan ihmiset intuitiivisesti kielen käsittävät. Se on kuva, jonka vallassa olemme (Wittgenstein, 1981, § 1, § 96). Puhuessaan primitiivisestä käsityksestä kielestä Wittgenstein puhuu siis juuri siitä

oletuksesta, josta myös Freudin ajattelu semantiikan näkökulmasta nousee. Tällaisessa tavassa käsittää kieli sellaisten sanojen kuin ”tietoisuus”, ”ajattelu”, ”tiedostamaton”, ”vietti”, ”muisti”, tai ”persoonallisuus” nähdään ikään kuin viittaavan jonkinlaiseen entiteettiin, sanan itsensä saadessa merkityksensä tämän viittaamisaktin seurauksena.

Wittgenstein (1981, § 1) aloittaa kritiikkinsä toteamalla sen, että Augustinus näyttää ymmärtävän nimen ja sen edustaman olion välisen suhteen yleiseksi kielen toiminnan paradigmatkaksi. Augustinus siis katsoo sen olevan jollakin tavoin tyypillinen tai ensisijainen tapa, jolla kieli toimii:

Augustinus pyrkii esittämään tekstissään yleiskuvauksen kielestä. Kuvan, jonka juuret ovat nimeämisen analogiassa: ”Jokaisella sanalla on merkitys. Tämä merkitys on rinnastettu sanaan. Se on olio, jota sana edustaa.”

Augustinus käyttää siis nimeämistä ikään kuin analogiana, jonka avulla hän pyrkii tekemään ymmärrettäväksi kielen ilmiönä. Wittgenstein (1981, § 1) jatkaa kysymällä, minkälainen tämä Augustinuksen esittämä kuvaus oikeastaan on. Analogia on varsin toimiva, jos ajattelempa sellaisia sanoja kuten pöytä, tuoli tai leipä. Näemme kuitenkin kuvan hämärtyvän ja muuttuvan epätarkemmaksi, jos siirrymme edelleen esimerkiksi toimintoihin ja ominaisuuksiin, tai edelleen lukuihin ja huudahduksiin. Tässä suhteessa Wittgenstein (1981, § 3) toteaa, että Augustinuksen kuvaus kielestä ei ole tyydyttävä:

Voisimme sanoa, että Augustinus kuvaa viestintäjärjestelmän; tämä järjestelmä ei vain kata kaikkea sitä, mitä sanomme kieleksi. Ja näin on sanottava hyvin monissa tapauksissa, jolloin herää kysymys: ”Onko tämä esitys käyttökelpoinen vai käyttökelvoton?” Vastaus on silloin: ”Kyllä, käyttökelpoinen, mutta vain tähän ahtaasti rajattuun alueeseen, ei siihen kokonaisuuteen, jonka olit esittävinäsi.”

Eli Augustinuksen esittämä kuvaus ei oikeastaan ole kuva kielestä, vaan kuvaus yhdestä kielen funktiosta: nimeämisestä. Augustinus kuitenkin

⁷ Wittgensteinin teksteihin viitataan vakiintuneen tavan mukaisesti pykälänumeroinnilla. Jos alkuperäisessä tekstissä ei käytetä yksiselitteistä pykälänumerointia, teokseen viitataan sivunumerolla.

laajentaa kuvauksen nimeämisestä vastaukseksi kysymykseen koko kielen olemuksesta. Wittgenstein (1981, § 2) jatkaa ajatusleikillä kehittäessään kuuluisan rakentajien kielipelin. Jos todella olisi ihmisyhteisö, jonka täydellinen kieli koostuisi kokonaan asioiden nimistä, miltä tällaisen yhteisön elämä voisi näyttää?

Kuvitelkaamme kieli, josta Augustinuksen esittämä kuvaus pitää paikkansa: Kieltä on määrä käyttää rakentajan A ja hänen apumiehensä B viestinnässä. A rakentaa rakennusta rakennuskielistä: Saatavilla on kuutioita, pylviäitä, laattoja ja palkkeja. B:n on ojentettava hänelle rakennuskielisiä, ja siinä järjestyksessä kuin A niitä tarvitsee. Tähän tarkoitukseen he käyttävät kieltä, joka sisältää sanat: ”kuutio”, ”laatta”, ”palkki”. A huuftaa sanat, – B tuo kiven, jonka hän on oppinut tuomaan tämän huudon kuullessaan.

Seuraavaksi Wittgenstein (1981, § 6) kysyy, miten tällainen kieli opitaan, jos tämä todellakin olisi heidän koko kielensä. Ostensio eli osoittaminen olisi luonnollinen vastaus kysymykseen. Juuri ostension myös Augustinus nostaa esiin selittäessään, miten kieli opitaan (Wittgenstein, 1981, § 1). Tämä ei kuitenkaan voi pitää paikkaansa (Wittgenstein, 1981, § 6). Jos tällaista kieltä käyttävän heimon koko kieli todellakin koostuisi nimistä, mihin ostensio voisi perustua? Jos heimon kieltä taitamattomalle lapselle osoitettaisiin sormella laattaa ja sanottaisiin ”laatta”, mitä lapsi siitä hyötyisi? Mistä hän tietäisi tarkoitetaanko sormea, osoittamista, laattaa tai asentoa? Mistä lapsi ylipäättänsä ymmärtää mitään tarkoitettavan? Ostensio ei voi vastata kysymykseen esimerkiksi sanan ”laatta” merkityksestä. Pikemminkin ostension käyttö ylipäättänsä on mahdollista vasta sen jälkeen, kun jo osaamme käyttää sanoja tällaisella nimenomaisella tavalla, kuten Wittgenstein (1981, § 30) toteaa:

Voisi sanoa: Ostensiivinen määritelmä selittää sanan käytön – merkityksen –, kun on jo selvää, mikä rooli sanalla kielessämme ylipäättänsä on määrä olla.

Kuviteltaessa tällaisen yksinkertaisen kielen oppimisprosessia voidaan huomata, että ennen kuin päästäisiin nimeämiseen osoittamisen avulla, täytyi-

si sitä edeltää jo valtavan paljon muuta: itse asiassa kokonainen kielijärjestelmä. Tällaista järjestelmää Wittgenstein (1981, § 6) vertaa monimutkaiseen mekanismiin:

Kunnostan jarrut yhdistämällä tangon vipuun.” – Kyllä, edellyttäen, että koko muu mekanismi on olemassa. Vain yhdessä tämän kanssa kysymyksessä on jarruvipu; tuestaan irrotettuna se ei ole lainkaan vipu, vaan se voi olla mitä tahansa tai ei yhtään mitään.

Koko muun mekanismin täytyy siis jo olla olemassa ennen kuin ostensiivisella määritelmällä voi olla opettajalle ja opetettavalle mieli. Rakentajien kielipeliä ajatellen voi todeta, että koko heimon kulttuurin ja toimintatapojen täytyisi historiallisesti jo olla olemassa ennen kuin opettaja voi opettaa yksittäisiin nimiin perustuvien sanojen käytön uusille rakentajille (Wittgenstein, 1981, § 25, § 27, § 30). Rakentajien-heimon käyttämän kielen merkityksellisyys ei siis itse asiassa näytä perustuvan siihen, että sen sanat ovat nimiä. Heidän kielensä merkityksellisuuden voi pikemminkin nähdä perustuvan jaettuun yhdenmukaiseen historialliseen toimintaan, jaettuun kulttuuriin, ja siihen, mitä he sanojen käytötilanteessa ovat tekemässä. Kyse on siis jostakin sellaisesta, jota Wittgenstein (1981, § 199) kuvaa sanoilla ”tapa”, ”käyttö” tai ”instituutio”.

Mitä tästä seuraa merkityksen kannalta? Wittgensteinin ajatus on nähdäkseni se, että vaikka kuvittelisimme kokonaan Augustinuksen kuvaaman kaltaisen kielen, niin tässäkin tapauksessa sillä, että tämän kielen sanat ovat ainoastaan esineiden nimiä, on itse asiassa hyvin vähän tekemistä sen kanssa, että sanoilla on merkitys. Nimeämisen käytäntö on tietenkin kielemme hyvin merkityksellinen toiminnallinen osa. Yksittäisen käytännön sääntöjen kuvaaminen ei kuitenkaan auta meitä ymmärtämään sitä, mihin kielen merkityksellisyys perustuu.

Asialla on suuri merkitys. Wittgensteinin (1981, § 96; 1980, 62-65) esittämän kritiikin tausta-ajatuksena on, että nimeämisen käytäntö on ikään kuin vallannut koko tarkasteluhorisonttimme ja kaikkia kielimuotoja on päädytty tarkastelemaan tämän esioletuksen kautta. Tämä puolestaan on johdannut monenlaisiin sekaannuksiin. Tässä mielessä

Wittgensteinin kritiikin pontena on, että nimeämisen analogian kautta kieltä tarkasteltaessa päädytään samalla harhaanjohtavaan oletukseen siitä, että kaikkien ilmaisujen merkitykset ovat, olioihin viittaavien nimien lailla, ikään kuin jotakin kiinteää ja muuttumatonta. Tällöin ne olisivat jotakin, jota voisi näin ollen myös tutkia, analysoida ja lopulta löytää ”todelliset” merkitykset itse ilmaisujen takaa. Tämä oletus johtaa Wittgensteinin (1980, 64) mukaan filosofit harhaan:

Filosofit puhuvat hyvin usein sanojen merkitysten tutkimisesta, analysoimisesta. Älkäämme kuitenkaan unohtako, että sanalla ei ole annettua merkitystä ikään kuin jonkin meistä riippumattoman voiman ansiosta – niin, että voisimme jollakin tavoin tieteellisesti tutkia, mitä sana todella merkitsee. Sanalla on se merkitys, jonka joku on sille antanut.

Nimeämisen analogiaan perustuva primitiivinen käsityksemme kielestä ja sen toiminnasta rakentaa meillä harhaanjohtavan kuvan kielestä. Tällöin syntyy oletus, että jokaisen kielellisen ilmauksen merkityksen takaa olisi löydettävä jotakin olion kaltaista, jonka sanoja selittäessämme ikään kuin yrittäisimme tavoittaa (Wittgenstein, 1980, 30-31, 64-65). Tähän sekaannukseen Wittgenstein (1980, 64) kiinnittää lukijansa huomion esimerkiksi *Sinisessä kirjassa* seuraavasti:

Haluan sinun muistavan, että sanoilla on ne merkitykset, jotka olemme niille antaneet, ja että annamme sanoille merkityksiä selityksien avulla. Olen voinut esittää sanan määritelmän ja käytäntynä sanaa sen mukaisesti – tai ne, jotka ovat opettaneet minulle sanan käytön, ovat voineet antaa minulle selityksen. Tai sitten voisimme tarkoittaa sanan selityksellä selitystä, jonka olemme pyydettäessä valmiit esittämään. – Jos ylipäättäen olemme valmiita antamaan mitään selitystä. Useimmissa tapauksissa emme ole. Tässä mielessä monilla sanoilla ei siis ole täsmällistä merkitystä. Tämä ei kuitenkaan ole puute. Ajatella, että se olisi puute, olisi samaa kuin sanoa, että lukulamppuni valo ei ole lainkaan todellista valoa, koska sillä ei ole tarkkoja rajoja.

Wittgenstein siis ajattelee, että selitämme sanoja muiden sanojen avulla. Me annamme niille näin merkityksiä. Me luomme tietynlaisia käyttötapoja sanoille rajaamalla, määrittelemällä, täsmentämällä, ja opetamme näin sanojen käyttöä toisillemme. Tämä on luontainen tapamme käyttää kieltä. Hankaluuksia kuitenkin tuottaa Wittgensteinin näkökulmasta se, että saatamme ymmärtää tämän toimintamme väärin. Tämä väärinymmärrys juontuu referentialistisesta esioletuksesta kielen toiminnasta. Juuri tämä esioletus saa meidät Augustinuksen tai Freudin tapaan olettamaan, että jokin tekemämme käsitteellinen määritelmä pyrkisi nimen lailla tavoittamaan sen, mitä jokin asia ”on”, kuten Wittgenstein (1985, 70) toteaa:

Vaikeus syntyy tässä kuitenkin kaikissa tapauksissa sanojen ”on” ja ”on nimeltään” sekoittamisesta.

Hacker (2018, 114-115) kuvaa tätä Wittgensteinin näkökulmaa toteamalla, että siinä, missä esimerkiksi Frege ajatteli uuden käsitteen löytäessään löytäneensä ikään kuin uuden entiteetin, myöhempi Wittgenstein näkee uudessa käsitteessä vain otetun käyttöön uuden sanojen käytön tekniikan. Käsitteet ovat inhimillisiä luomuksia ja näin ollen niitä voidaan tutkia vain inhimillisiä tekoina. Niillä on syntyhistoriansa ja merkityksellinen käyttönsä vain osana inhimillistä elämän virtaa. Referentialistinen esioletus saa kuitenkin meidät olettamaan, että kaikilla kielellisillä ilmaisuilla olisi ”leivän,” ”pöydän,” tai vaikkapa ”polkupyörän” tapaan ikään kuin jokin todellisuuden lukitsema kiinteä merkitys. Juuri tämä johtaa Wittgensteinin (1980, 25) mukaan filosofiseen hämmennykseen:

Kysymykset ”Mikä on pituus?” ”Mikä on merkitys?”, ”Mikä on luku yksi?” jne. aiheuttavat meissä henkisen kouristuksen. Meistä tuntuu, että niihin vastatessamme emme voi osoittaa mitään, ja kuitenkin meistä tuntuu, että meidän pitäisi osoittaa jotakin. (Kohtaamme tässä yhden filosofisen hämmennyksen keskeisen lähteen: Substantiivi saa meidät etsimään sitä vastaavaa oliota.)

3. Kielen ja pelin analogia

Miten meidän sitten tulisi Wittgensteinin mielestä ymmärtää kieltä ilmiönä? Hän näyttää ajattelevan, että myös tämä kysymyksemme on tavallaan virheellinen, joka juontuu referentialistisesta esioletuksesta. Olettaessamme sanan ”kieli” viittaavan johonkin tiettyyn entiteettiin, päädyimme samalla ajattelemaan, että kielen täytyy edelleen olla jotakin yksiselitteistä.⁸ Kuitenkin juuri tätä esioletusta tulisi Wittgensteinin (1981, § 65) mukaan muuttaa:

Sen sijaan, että ilmoittaisin, mikä on yhteistä kaikelle sille, mitä sanomme kieleksi, sanon, että näillä ilmiöillä ei ole lainkaan yhtä yhteistä piirrettä, minkä vuoksi käytämme niistä kaikista samaa sanaa, – vaan ne ovat keskenään monin eri tavoin sukua. Tämän sukulaisuuden tai näiden sukulaisuuksien takia sanomme niitä kaikkia ”kieleksi”.

Kieli ei siis Wittgensteinin ajattelussa ole tätä eikä sen paremmin tuotakaan. Kieli on suunnattoman rikas ja monitahoinen ilmiöiden joukko. Siitä on keinoitekoista pyrkiä löytämään mitään yksittäistä määrittävää tekijää. Kuitenkin Wittgensteinin (1981, § 11) mukaan on hyvin ymmärrettävää, että kysymykseen kielen yhdistävästä olemuksesta on päädytty:

Meitä hämmentää tietenkin sanojen esiintymisen yhdenmuotoisuus, kun kohtaamme niitä puhuttuna tai kirjoitettuna tai painettuna. Niiden käyttötapa ei näet näy meille niin selvästi. (...)

Wittgensteinin näkemys näyttäisi olevan, että juuri sanojen esiintymisen ulkoinen yhdenmuotoisuus johtaa meidät harhaan. Se saa meidät olettamaan, että myös kaikki kielen erilaiset muodosteet

olisivat ymmärrettävissä jonkin yksittäisen piirteen kuten nimeämisen kautta. Huolimatta sanojen esiintymisen näennäisestä ulkoisesta yhdenmukaisuudesta, niiden tosiasialliset funktiot osana ihmisten välistä elämää ja toimintaa eivät sitä Wittgensteinin (1981, § 11) mukaan kuitenkaan ole:

Ajattele työkalulaatikon työkaluja: siellä on vasara, pihdit, saha, ruuvimeisseli, viivoitin, liima-astia, liimaa, nauloja ja ruuveja. – Yhtä erilaisia kuin näiden esineiden tehtävät ovat sanojen tehtävät. (Joskin siellä täällä esiintyy yhtäläisyyksiä.)

Sen sijaan, että lähestyisimme kielen olemusta jonkin yksittäisen kielen funktion kautta, voimme Wittgensteinin (1981, § 83) mukaan pyrkiä ymmärtämään sitä pikemminkin uudenlaisen selventävän analogian kautta:

”
Kieltä voi tarkastella joukkona pelejä, jotka voivat olla keskenään hyvinkin erilaisia.

Eikö kielen ja pelin analogia valaise meille tässä asiaa? Voimme kyllä aivan hyvin kuvitella, että ihmiset huvittelisivat niityllä pelaamalla palloa siten, että he aloittavat monia erilaisia olemassa olevia pelejä, mutta eivät pelaamaan loppuun asti; heittävät välillä palloa tarkoituksettomasti ilmaan, ajavat toisiaan leikilläään pallon kanssa takaa, heittelevät

palloa toisilleen jne.

Wittgenstein näyttää ehdottavan *Filosofisissa tutkimuksissa*, että luopuisimme kielen yhden ja ainoatarkertaisen olemuksen etsinnästä. Mielekkäämpää olisi tarkastella kieltä pikemminkin osana ihmisten välistä monimuotoista tavoitteellista toimintaa. Kieltä voi tarkastella joukkona pelejä, jotka voivat olla keskenään hyvinkin erilaisia. Samalla tavoin kuin meillä on mitä moninlaisempia pelejä (shakki, hypynaruleikit, pesäpallo, pasianssi, jääkiekko, keila-

⁸ Stolorow ja Atwood (2018, 72-73) käsittelevät kirjassaan kiinnostavalla tavalla Wittgensteinin ajatusta perheyhtäläisyydestä suhteessa merkitykseen. He nostavat esiin psykiatriset diagnoosit, jotka määritellään perheyhtäläisyyden yhteen sitoman väljän piirrejoukon pohjalta. Näin syntynyt käsite, esimerkiksi ”masennus”, kuitenkin synnyttää samalla illuusion yksittäisestä entiteetistä, joka vaihtelevat ilmiöt ”aiheuttaa”, ja jota edelleen olisi mahdollista yksiselitteisesti tutkia. Myös tätä ajatuskulkua voi lähestyä Fogelinin (2018) esiin nostaman referentialistisen esioletuksen kautta.

us, rahapeliautomaatti, runokilpailu, tietokonepeli), meillä on myös monia erilaisia kieliä. Näitä erilaisia osasysteemejä voisimme kutsua kielipeleiksi.⁹ Kielipeli on siis ikään kuin jonkin yksittäisen havainnoitavan kielimuodosteen tarkasteluksikkö. Kieltä voisi näin tarkastella näiden monilukuisten ja keskenään erilaisten kielipelien verkostona, inhimillisenä monimuotoisena tavoitteellisena toimintana. Tämä Wittgensteinin luoma uudenlainen analogia, kuva kielestä joukkona erilaisia pelejä, auttaa meitä ymmärtämään paremmin sitä moninaisuutta, jonka edessä seisomme.

Jos edelleen suhteutamme ajatuksen kielestä joukkona pelejä Augustinuksen kuvaukseen kielestä, huomaamme, että tässä mielessä Augustinus kuvasi vain yhden kielipelin, ei kieltä. Kuusela (2008, 37) toteaa, että *Filosofisten tutkimusten* aloitettava Augustinuksen kuvaus kielestä on samalla esimerkki siitä, minkälainen virheelliseen analogiaan nojaava kielen rakentama kuva meillä on siitä, mitä kieli on. Esimerkiksi juuri tällaisen harhaanjohtavan kuvan johtamana filosofiassa voidaan päätyä rakentamaan sofistikoituneita teorioita, jotka kuitenkin viimekädessä nousevat tästä harhaanjohtavasta analogiasta.¹⁰

On tärkeää pitää mielessä, että tällainen Wittgensteinin (1980, 107-109) tarkoittama kielen implikoima käsitys, kuva, on jotakin sellaista, joka ei

ole sinällään oikein tai väärin. Se on pikemminkin inhimillisen kielenkäytön luonnollinen ominaisuus, kontingentisti syntyvä esittämisen konsepti. Se on jotakin sellaista, jota voi arvioida vain hyödyllisyyden tai harhaanjohtavuuden näkökulmista.

Perusongelmana näissä harhaanjohtavissa kuvissa on kuitenkin se, että niissä ilmaisu- tai merkintätapamme saavat meidät tekemään perusteettomia oletuksia todellisuuden luonteesta. Ne saavat meidät oletamaan, mitä jokin ”on”, vaikka tosiasiaassa kyseessä on pikemminkin kielipiillinen vaate, johon kieleemme verhoaa monenlaisia, ja usein keskenään erilaisia asioita, kuten Wittgenstein (1981, § 114) toteaa:

Uskomme yhä uudestaan seuraavamme luontoa ja kuljemme vain pitkän lauseen muotoa, jonka läpi tarkastelemme luontoa.

4. Psykoanalyysi ilmaisumuotona

Aiemmassa kahdessa luvussa Freudin referentialistiseen esioletukseen pohjaavan semantiikan mallin rinnalle nostettiin myöhemmän Wittgensteinin näkemys kielestä ja sen merkityksellisyyden perustasta. Tässä luvussa Freudin ajatuskulkua lähestytään Wittgensteinin kielikäsitteen näkökulmasta. Lisäksi apuna Wittgensteinin näkökulman rakentami-

9 Kielipelin käsitteen rooli Wittgensteinin ajattelun eri vaiheissa on monitahoinen. Esimerkiksi *Ruskeana kirjana* tunnettu tekstikokoelma, jota Wittgenstein ilmeisesti ei lainkaan tarkoittanut julkaistavaksi, koostuu pitkälti kielellisistä esimerkkitulanteista, joilla ei äkkiseltään näyttäisi olevan mitään tekemistä filosofian kanssa. Juuri näistä kehittämistään alkeellisten kielenkäyttötilanteiden kuvauksista Wittgenstein alun perin käytti nimitystä kielipelit. Kielipelin käsite kuitenkin laajeni esimerkiksi Hilmy (1987, 89-91) mukaan Wittgensteinin ajattelussa hiljakseen tarkoittamaan kaikkia kielen muotoja. Kuusela (2014) puolestaan esittää artikkelissaan vakuuttavan näkökulman siitä, että kielipelin käsite liittyy myös *Ruskean kirjan* jälkeisissä kirjoituksissa ensisijaisesti Wittgensteinin pyrkimykseen luoda eräänlaista uudenlaista logiikkaa, jossa kielenkäyttötilanteiden kuvauksilla, ”kielipeleillä”, olisi mahdollista tavoittaa kielen tosiasiallinen luonne, joka ei palaudu formaaleihin kalkyyleihin. Vaikka Wittgenstein *Filosofisissa tutkimuksissa* käyttää edelleen kielipelin käsitettä myös siinä merkityksessä, jossa hän kutsuu luomiaan kielellisiä esimerkkitulanteita ”kielipeleiksi” (esim. Wittgenstein, 1981, § 7, 130), tässä artikkelissa kielipelin käsitettä lähestytään ensisijaisesti kielen merkityksellisyyden synnyn näkökulmasta ottamatta kantaa siihen, mikä kielipeli-käsitteen rooli Wittgensteinin ajattelussa viime kädessä oli. Kielipelin käsitettä tarkastellaan *Sinisen kirjan* ajatusten kannustamana Wittgensteinin rakentamana uudenlaisena analogiana, jonka tarkoituksena on toimia vertailukohtena Augustinuksen nimeämisen analogiaan perustuvan kielen kuvan rinnalla. Tätä näkökulmaa perustelee myös Wittgensteinin (1981, § 7) antama lukuohje *Filosofisissa tutkimuksissa*, jossa hän toteaa: ”tulen sanomaan myös kielen ja niiden toimintojen kokonaisuutta, joihin kieli nivoutuu mukaan, ”kielipeliksi”.” Samoin Wittgenstein (1981, § 23) toteaa, että ”Sanan kielipeli on määrä tähdentää tässä sitä, että kielen puhuminen on osa toimintaa tai elämänmuotoa.”

10 Ajatus kielen esitysmuodon rakentamasta kuvasta on tärkeässä roolissa myöhemmän Wittgensteinin ajattelussa. Kuusela (2008, 36) kuvaa kielen rakentamaa kuvaa Wittgensteinin ajattelussa asioiden esittämisen konseptiksi kieleessämme, joka ei useinkaan perustu yksityiskohtaiseen asioiden erittelyyn, eikä useimmiten ole kovin pitkälle artikuloitu esitys aiheestaan. Se on pikemminkin jotakin heti käyttövalmista ja yksinkertaistavaa, joka tarjoaa meille itseään kielessä ikään kuin itsestään selvänä näkemyksenä. Harhaanjohtavista kuvista Wittgenstein (1981, 289) puhuu esimerkiksi *Filosofisissa tutkimuksissa* toteamalla kieleemme luoman kuvan ”pettävän meitä”. *Sinisessä ja ruskeassa* kirjassa hän puolestaan puhuu kielipiillisistä väärinkäsityksistä (Wittgenstein, 1980, 36), merkintätapojen lumouksesta (Wittgenstein, 1980, 58), ilmaisumuodon lumouksesta (Wittgenstein, 1980, 63), epätydyttävästä merkintätavasta (Wittgenstein, 1980, 109) ja symbolismimme implikaatioista vapautumisesta (Wittgenstein, 1980, 180).

nessä käytetään muutamia Wittgensteinin teksteistä löytyviä Freudin ajatteluun liittyviä huomioita.

Wittgenstein oli kiinnostunut Freudin ajattelusta, mikä näkyy esimerkiksi toistuvina viittauksina Freudiin eri kirjoituksissa.¹¹ Sekä Wittgenstein että Freud olivat kumpikin kotoisin Wienistä. Wittgenstein oli myös tutustunut Freudin varhaisvaiheen työhön ainakin *Unien tulkinta* ja *Vitsi ja sen yhteys piilotajuntaan* -teosten kautta (Heaton 2000, 4). Lisäksi Wittgensteinin isosisko Margaret oli käynyt psykoanalyysin lävitse Freudin itsensä toimiessa terapeutina. Freudin ajattelu oli siis melko vahvastikin läsnä Wittgensteinin elämänpiirissä. Silti kommentoidessaan Freudia Wittgenstein oli usein sävyltään kriittinen. Tämä näkyy esimerkiksi filosofisessa sekundaarikirjallisuudessa näiden kahden ajattelijan vastakkainasetteluna.¹² Cioffi (2009) käsittelee artikkelissaan tätä esiin nousevaa jännitettä Freudin ja Wittgensteinin ajattelun välillä. Hän käy läpi Wittgensteinin eri yhteyksissä Freudia kohtaan esittämää kritiikkiä ja päätyy toteamaan, että suurelta osalta sen voi nähdä palautuvan Wittgensteinin psykoanalyttisen prosessin pinnallisesta tuntemuksesta johtuvaan yksinkertaistamiseen. Samoin Bouveresse (1995, 3) muistuttaa, että mitään yhtenäistä ja johdonmukaista kantaa Freudin ajatteluun ei ole Wittgensteinin teksteistä löydettävissä. Freudin ajattelu pikemminkin kiinnosti Wittgensteinia yleisellä tasolla. Hän keskusteli psykoanalyysista ystäviensä ja kollegoidensa kanssa ja satunnaisesti kommentoi Freudin työtä teksteissään. Lisäksi tulee muistaa, että myös Wittgensteinin näkemyksiä kohtaan on esitetty vakuuttavaa kritiikkiä.¹³

Näistä satunnaisista viittauksista yhdistettynä Wittgensteinin ajattelun suurempaan linjaan voidaan kuitenkin muodostaa ainakin perusteltu oletus siitä, kuinka Wittgenstein oman kielikäsitteensä puitteissa näki psykoanalyysin ja sen taustalla vaikuttavan teorian. Tässä suhteessa Fogelinin (2018) jäsenitys Wittgensteinista referentialismin kriittikkona auttaa keskeisellä tavalla ymmärtämään Wittgensteinin paikoin kriittistä suhtautumista Freudiin. Freudin ajatukset kiehtoivat Wittgensteinia, mutta Freudin

uppoutuminen representoivan kielen ideaaliin rakensi ehkä Wittgensteinin näkökulmasta ratkaisevan heikkouden hänen teorian perustuksiin. Tämän näkökulman voi ajatella olevan Wittgensteinin sanojen taustana hänen kirjeessään oppilaalleen Norman Malcolmille (Malcolm 1990, 155) vuodelta 1945:

Minuunkin teki suuren vaikutuksen, kun ensi kerran luin Freudia. Hän on verraton. – Tietenkin hän on täynnä hämää ajattelua, & hänen viehätysvoimansa & aiheen viehätysvoima on niin suuri, että voi helposti tulla puijatuksi.

Wittgensteinin (1981, § 2) kielikäsitteiden näkökulmasta Freud sotkeentuu ajattelussaan primitiiviseen käsitykseen kielen toimintatavasta. Puhuessaan ihmisen mielestä, sen rakenteesta ja toiminnasta Freud näyttää semanttisen mallinsa mukaisesti oletavan, että hänen käsitteensä ovat eräänlaisia nimiä, joiden merkitykseksi ennen pitkää löydetään jonkinlaiset entiteetit. Näiden puolestaan Freud katsoo lukitsevan myös käsitteiden lopulliset merkitykset. Näitä entiteettejä myös Freud katsoo tutkivansa, käsitteiden sijasta. Wittgensteinin (1978, § 462) näkökulmasta taas on harhaanjohtavaa olettaa arkikielestä peräisin olevien psykologisten käsitteiden palautuvan jollakin yksiselitteisellä tavalla nimeämisen analogiaan:

Filosofien ja psykologisten luokittelut: He luokittelevat pilviä niiden muodon perusteella.

Tässä mielessä Wittgenstein ehkä näki myös Freudin lajittelevan pilviä niiden muodon mukaan. Wittgensteinin näkökulmasta juuri tämä on filosofin, mutta myös Freudin perusvirhe: mitään entiteettiä ei ole. Arkikielestä lähtöisin olevat käsitteet, kuten ”tietoisuus” tai ”mieli”, liittävät yhteen hyvin monenlaisia ja toisistaan kaukanakin olevia elämänilmiöitä. Näiden käsitteiden merkitys on rakentunut niiden todellisesta ja historiallisesta käytöstä kulttuurimme erilaisissa kielipeleissä.

Wittgenstein oli kiinnostunut myöhemmissä kirjoituksissaan juuri psykologisten käsitteiden tutkimisesta.¹⁴ Jos tarkastellaan näiden pohdintojen pe-

11 Ks. esim. Wittgenstein, 2011, 18, 22, 26, 34, 71; Wittgenstein, 1979, 55, 75, 78, 87, 88, 102, 119, 125, 144.

12 Ks. esim. Heaton 2000; Heaton 2013; Malcolm 1990; Monk 1990.

13 Ks. esim. Findlay 2005; Longuenesse, 2008.

14 Ks. esim. Wittgenstein, 1988; Wittgenstein, 1989.

rusviestiä, ja kohdistetaan tämä kritiikkinä Freudiin, Wittgensteinin perusajatuksena näyttää olevan se, että juuri psykologiset käsitteet ovat merkitykseltään eli käytöltään¹⁵ paljon monimutkaisempia kuin ensi näkemältä vaikuttaa. Arkikielestä nousevien psykologisten käsitteiden siirtäminen uudelleen tieteellisen standardin mukaiseen kielipeliin johtaa vääjäämättä käsitteellisiin epäselvyyksiin, kuten Wittgenstein (1989, § 62) toteaa:

Psykologian käsitteet ovat nimenomaan arkielämän käsitteitä. Eivät tieteen omiin tarkoituksiinsa uudelleen muodostamia käsitteitä kuten fysiikan ja kemian käsitteet. Psykologiset käsitteet suhtautuvat täsmällisten tieteiden käsitteisiin kuten tieteellisen lääketieteen käsitteet sairaiden hoidamisen kanssa puuhailevien vanhojen eukkojen käsitteisiin.

Sinissä kirjassa Wittgenstein (1980, 107) toteaa, että psykoanalyysi on paljastanut uudentyyppisiä psyykkisiä reaktioita, mutta kuvannut ne totutusta poikkeavalla tavalla kutsumalla niitä tiedostamattomiksi ajatuksiksi. Tämä psykoanalyttikojen käyttämä uudellinen ilmaisumuoto on johtanut Wittgensteinin näkökulmasta sekaannukseen. Uudellinen ilmaisumuoto on houkutelut psykoanalyttikot referentialistisen esioletuksen puitteissa uskomaan, että he ovat löytäneet uudelleen entiteetin: tiedostamattoman. Tässä mielessä Wittgenstein (1980, 108) nostaa esiin psykoanalyysin vastustajien ja kannattajien välisen kiistan siitä, onko olemassa tiedostamattomia ajatuksia. Wittgenstein kiinnittää lukijan huomion nimenomaan siihen, että kyseisessä kiistassa ei niinkään väitellä ilmiön luonteesta, vaan siitä, miten sana ”ajatus” pitäisi määritellä:

Vastustajat olisivat voineet ilmaista vastaväitteensä sanomalla: Emme halua käyttää puhetajaa ’tiedostamattomat ajatukset’. Haluamme varata sanan ’ajatus’ edustamaan sitä, mitä te sanotte ’tietoisiksi ajatuksiksi’. He ilmaisevat kantansa väärin sanoessaan: ”Voi olla vain tietoisia ajatuksia, ei tiedostamattomia.”

Samaan suuntaan viittaa myös Wittgensteinin (1980, 56-57) pohdinta, jossa hän tutkii ilmaisua ”tiedostamaton hammassärky”:

Voisi käydä niin, että huomaisimme käytännölliseksi sanoa tiettyä hampaan rappeutumistilaa, johon ei liity sitä, mitä tavallisesti sanomme hammassärkyksi, ”tiedostamattomaksi hammassärkyksi” ja käyttää tällaisissa tapauksissa ilmaisua, että meillä on hammassärkyä, mutta emme tiedä sitä. Juuri tässä mielessä psykoanalyysi puhuu tiedostamattomista ajatuksista, tahdontoimista jne.

Myös tässä pohdinnassaan Wittgenstein haluaa kiinnittää lukijan huomion juuri siihen, että kyseessä on pikemminkin terminologinen muutos, joka on mahdollista palauttaa osaksi tavanomaista puhekieltä esittämällä selitys uudesta totutusta poikkeavasta käytöstä. Ongelmaksi kuitenkin Wittgensteinin (1980, 57) mukaan nousee terminologisen muutoksen esittäminen ikään kuin uutena tieteellisenä löytönä. Tässä mielessä Freud tekee Wittgensteinin näkökulmasta virheen: referentialistinen esioletus kielen luonteesta synnyttää oletuksen siitä, että käyttöön otettu tiedostamattoman käsite postuloi samalla jonkinlaisen yksiselitteisen entiteetin, esimerkiksi juuri keskushermostossamme. Näin myös Freudin asettama uudellinen käsitteen käytön standardi, mahdollisuus puhua esimerkiksi tiedostamattomista ajatuksista tai tiedostamattomista tahdon toiminnoista, näyttäytyy tämän esioletuksen puitteissa harhaanjohtavasti ikään kuin luonnontieteellisenä löytönä. Juuri näin ei asia Wittgensteinin (1981, § 401) näkökulmasta ole, vaan kyse on uudeltaisesta tavasta käyttää käsitettä:

Tulkitset uuden käsityksen jonkin uuden asian näkemiseksi. Tulkitset tekemäsi kieliopillisen liikkeen kvasifysikaaliseksi ilmiöksi, jota havainnoit.

Kriittisyydestään huolimatta Wittgenstein kuitenkin arvosti Freudin ajattelua. Freud oli Bouveressen (1995, 3) mukaan yksi niistä harvoista kirjoittajista, joiden teoksia Wittgenstein luki kiinnostuneena koko elämänsä ajan. Hän myös koki

15 Merkitys käyttönä, kts. esim. Wittgenstein, 1981, § 43.

Freudin työn tärkeänä ja kutsui sitä kirjeessään Malcolmille (1990, 156) merkittäväksi tieteelliseksi saavutukseksi. Pohdittaessa Wittgenstein Freudia kohtaan tuntemaa arvostusta päädytään käsittämään Freudin psykoanalyysin peruseräiteisiin. Freudin (1969, 17) teoksen *Johdatus psykoanalyysiin* esipuheesta löytyy luonnehdinta, jossa Freud tiivistää psykoanalyysin oppirakennelman kahteen perusteisiin. Ensimmäisen mukaan ihminen tiedostaa itse vain osan oman psykologisen apparaattinsa toiminnasta. Tämän seurauksena merkittävä osa ihmisen ajattelemiseen, muistamiseen ja tahtomiseen liittyvästä toiminnasta on ei-tietoista. Toinen lähtökohta on, että ihmisen toiminnan vaikuttimista merkittävä osa liittyy seksuaalisuuteen. Freudin mukaan nämä kaksi yksinkertaista seikkaa muodostavat psykoanalyysin teorian ytimen. Nämä Freudin perusajatukset vaikuttavat nykyisestä ihmiskäsityksestämme käsin tarkasteltuna melko kiistämättömiltä. Oman aikansa kulttuurissa kuitenkin nämä kaksi näkökulmaa ihmisyyteen herättivät voimakasta vastustusta ja paheksuntaa, kuten Freud (1969, 16) itsekin toteaa.

Tässä mielessä Wittgensteinin voi nähdä ajattelevan, että Freud on teoriassaan rakentanut uudenlaisella käsitteellisellä ilmaisumuodolla uudenlaisen näkökulman, jossa hän on lanseerannut mahdollisuuden käyttää seksuaalisuuden ja tiedostamattoman toiminnan aspekteja uusissa yhteyksissä. Tällöin kuva ihmisestä muuttuu monisyisemmäksi ja tavoittaa aikalaiskulttuurissa vallalla olevaa kuvaa paremmin sen, miten ihmistä on mielekästä tarkastella. Wittgensteinin näkökulmasta Freudin työssä kyse on siis uudenlaisesta tekniikasta käyttäen sanoja, mikä edelleen rakentaa aiempaa mielekkäämmän kuvan ihmisyydestä.

Jos pudotetaan pois Freudin referentialistinen esioletus ja tarkastellaan hänen teoriaansa uudenlaisena käsitteellisenä ilmaisumuotona, myös hänen ajattelunsa muuttuu Wittgensteinin näkökulmasta katsottuna ratkaisevasti positiivisempaan suuntaan.¹⁶ Freud liitti ihmisen käsitteelliseen ymmärtämiseen yllättäviä aspekteja, jotka merkittäväällä tavoin täydensivät ihmiskuvaamme. Hän muodosti,

Wittgensteinin itsensä tapaan, uusia yhteyksiä ennalta aavistamattomalta suunnalta, jotka auttavat meitä ymmärtämään paremmin ihmistä ja hänen toimintaansa (Monk, 1991, 357). Toisin sanoen Freud lisäsi käsitteellisesti ihmisen ymmärtämiseen sellaisia aspekteja, jotka mahdollistavat uudenlaisen tavan tarkastella ja kuvata ihmistä olentona, jonka toiminta normista poiketessaan muuttuukin ymmärrettäväksi sen jälkeen, kun huomaamme, että vain osaa ihmisen toiminnasta on mielekästä kuvata tietoisena. Samoin ihmisen toimien mielekkyyttä on vaikea tavoittaa laajassa mielessä ilman, että huomaamme seksuaalisuuden näyttelevän merkittävää roolia.

Franciotti (2017, 10) myöntää Wittgensteinin Freudiin kohdistaman kritiikin nostavan esiin monia psykoanalyysiin liittyviä rajoitteita. Kuitenkin Freudin työn varsinaisen arvo on hänen mukaansa nähtävissä ennen kaikkea "mielen" uudenlaisessa käsitteellistämässä, eikä niinkään vain yrityksenä representoida sitä. Juuri tässä mielessä myös Wittgenstein ehkä näki Freudin työn myötä psykologiassa tapahtuneen mielekkään käänteen pois siitä käsitteellisestä sekasorrosta ja tyhjyydestä, joksi Wittgenstein (1981, 358) oman aikansa psykologiaa kuvasi.

Pohdinta

Pinnalta katsoen Freudin referentialismi vaikuttaa olevan jyrkässä ristiriidassa myöhemmän Wittgensteinin käsitysten kanssa. Freudin ajatteluun voi kuitenkin ottaa myös toisenlaisen näkökulman. Simanke (2017) kysyy artikkelinsa lopuksi, eikö Freud itse asiassa hylkää nimeämiseen perustuvan semantiikan tietoisuuden ja kielen alueet yhdistävässä ajatuskulussaan. Tavallaanhan Freud tällöin sanoo, että kieli ei yksiselitteisesti mallinnakaan todellisuutta nimeämällä sen olit. Pikemminkin mielen prosessina kieli organisoit sen, miten todellisuus meille tietoisina olentoina on. Simanke katsoo, että tällainen lukutapa on ainakin Freudin myöhempiin teksteihin mahdollinen.

16 Myös Wallgren (2015) tutkii artikkelissaan Freudin ja Wittgensteinin yhteyksiä ja eroavaisuuksia ja nostaa lopuksi esiin Wittgensteinin *Filosofisissa tutkimuksissa* esittämän representaatioon perustuvan kielikäsitteksen kritiikin merkittävän roolin tässä suhteessa.

Samantapaiseen ajatukseen päätyy myös Freudin teosten suomentaja Markus Lång (2005, 268). Hän toteaa Freudin merkittävimpien tieto-opillisten ajatusten löytyvän myöhäisvaiheen esseestä *Konstruktioanalyysissä*. Lång näkee Freudin tekemän ajattelussaan tällöin ratkaisevan siirtymän ryhtyessään tarkastelemaan psykoanalyttisessä prosessissa syntyvää kertomusta pikemminkin terapeutin ja potilaan yhteistyön synnyttämänä konstruktiona, eikä niinkään todellisten historiallisten tapahtumien kielellisenä dokumentaationa.

Långin huomio on kiinnostava. Kuitenkin kyseistä tekstiä katsottaessa esiin nousee myös Freudin viimekätinen sitoutuminen kielen referentialistiseen esioletukseen. Freud näyttää (2005c, 190) oletavan, että pohjimmiltaan psykoanalyysissä pyritään löytämään empiirissä mielessä totuus todellisista historiallisista tapahtumista. Puhuessaan konstruktioista Freud näyttää siis ajattelevan, että tässä projektissa on ikään kuin käytännön syistä arkeologin tapaan pakko tyytyä erilaisiin konstruktioihin puhtaasti empiirisen totuuden sijasta:

Analyttikko ei ole kokenut eikä torjunut mitään siitä, mistä kaikki johtuu; muistelemineen ei voi olla hänen tehtävänsä. Mikä siis on hänen tehtävänsä? Hänen on arvailtava tai oikeammin konstruointava unohdettu asia niistä merkeistä, joita se on jättänyt jälkeensä. (...)

Analyttikon konstruointityö eli – jos tämä kuulostaa paremmalta – rekonstruointityö muistuttaa suuressa määrin arkeologin työtä, kun tämä kaivaa esiin tuhoutunutta ja peittyneitä historiallista asuinsijaa tai rakennusta.

Simanken ja Långin ehdottama lähestymistapa tuo kuitenkin Freudin kiinnostavalla tavalla lähelle Kanniston (2002, 314) tapaa kuvata Wittgensteinin ajattelua yhdenlaisena transsendentalismin muotona. Tällöin Wittgensteinin tapauksessa transsendentaalinen subjekti määritellään kollektiiv-

viseksi kieliyhteisöksi, joka määrittää kieliopeliensä kautta ajattelun ja kokemisen muodot. Jos Freudin tekemää käsitteellistä jakoa tietoiseen ja tiedostamattomaan lähestytään tältä pohjalta ilman referentialistista esioletusta, myöhemmän Wittgensteinin ajattelusta voi löytää kiinnostavia yhtymäkohtia Freudiin. Esimerkiksi *Zettelissä* Wittgenstein (1978, § 545) päätyy tarkastelemaan nykyisiä kieliopelijämme historiallisesti varhaisemman ja primitiivisemmän käyttäytymisen jatkeina:

Kielipelimme on primitiivisen käyttäytymisen lisäke. (Kielipelimme on näet käyttäytymistä.) (Vaisto.)

Wittgenstein (1978, § 540-542) kertoo tekstissään tarkoittavansa sanalla ”primitiivinen” jotakin sellaista, joka on esikielellistä. Puhuessaan kielestä primitiivisen käyttäytymisen lisäkkeenä hän siis tarkoittaa nykyisten kielipeliemme ikään kuin korvanneen ihmisyydelle ominaisen varhaisemman ei-kielellisen käyttäytymisen muotoja. Tällaista näkökulmaa kieleen voi kuvata esimerkiksi. Lause ”Olen nyt niin ahdistunut, että en pysty puhumaan tästä asiasta” tulee referentialistisen esioletuksen puitteissa merkityksen näkökulmasta ymmärretyksi yksilön sisäisen kokemuksen kuvaukseksi. Wittgensteinin näkökulmasta taas tämän lauseen merkitys on ymmärrettävissä pikemminkin primitiivisen käyttäytymisen taustaa vasten, joka on historiallisesti korvautunut kielellisellä käyttäytymisellä. Tämä tarkoittaa yksinkertaisesti sitä, että murisemisen, tönäisyn tai vaikkapa pakenemisen sijasta päädyimme nykyisellään ahdistavassa tilanteessa sanomaan tällaisen lauseen. Taustalta esiin nouseva esikielellinen tapamme reagoida toisiin ihmisiin on kuitenkin merkityksen näkökulmasta kielipelimme perusta. Se on Wittgensteinin sanoin myöhemmän ”ajateltavan prototyyppi”. Tästä prototyyppistä määrätyn ja ajallisesti myöhempi kielellinen käyttäytymisemme ja käsitteellinen ajattelunne Wittgensteinin (1978, § 542) mukaan nousee:

”
Mielen prosessina kieli organisoii sen, miten todellisuus meille tietoisina olentoina on.

Opi uusi sivu tästä erityisestä inhimillisen käyttäytymisen luvusta – tästä kielenkäytöstä.

Juuri nämä *Zettelissä* esiin nousevat ajatukset nykyisten kielipeliemme esikielellisestä alkuperästä tuntuvat kiinnostavalla tavalla resonoivan sen Freudin ajatuskulun kanssa, joka yhdistää historiallisesti myöhemmin kehittyneen tietoisuuden ihmisen kykyyn käyttää kieltä. Tästä näkökulmasta psykoterapian perusajatuksena voisi siis myös myöhemmän Wittgensteinin perspektiivistä nähdä olevan aina jollakin tavoin matka esikielellisestä kielelliseen: kohti uudenlaista terapiassa syntyvää artikulaatiota, joka korvaa reaktiivisen ja primitiivisen käyttäytymisen.

Myös Kanniston (2002) muotoilema transsendentaalinen subjekti, kollektiivinen kieliyhteisö, näyttäisi Wittgensteinin tavoin ymmärrettynä osuvan kohdallisesti Freudin tekemään jakoon tietoiseen ja tiedostamattomaan. Wittgenstein (1985, 294) ajattelee, että ihmisyyhteisössä vallitseva toiminnan yhtäpitävyys pitää yllä myös kielen ilmiönä. Tämä riittävän yhdenmukaisena toistuva laaja normatiivinen konteksti muodostaa sen riittävän pysyvyyden, joka edelleen pitää yllä kielen merkityksellisyyden.¹⁷ Kuitenkin Wittgensteinin (1981, § 219) mukaan emme toimiessamme eksplikoivi tätä säännönmukaisuutta itsellemme. Kyse on säännönmukaisuudesta, joka on jaetun toimintamme aktuaalista säännönmukaisuutta elämässämme:

Kun seuraan sääntöä, en valitse. Seuraan sääntöä *sokeasti*.

Toisin sanoen kyse on Wittgensteinin (1985, 296) mukaan yhteisestä elämänmuodostamme nousevasta säännönmukaisuudesta, joka jo olemassa olevana rakenteena edeltää kaikkea sitä, mitä ylipäätensä voisimme sanoa ”toiminnaksi”:

Jos rastas toistaa laulussaan samaa säettä jatkuvasti muutaman kerran, sanomme, että se ehkä esittää itselleen joka kerran säännön, jota se sitten seuraa?

Wittgenstein (1981, § 201) toteaa puhuvansa sellaisesta sääntökäsityksestä, joka: ”ei ole tulkintaa, vaan joka ilmenee sovellustapaus kerrallaan (...)”. Näin ymmärrettynä säännönmukaisuuden tulkinta kielellisellä artikulaatiolla ei siis ikään kuin koskaan ulotu siihen institutionaaliseen käytäntöön asti, josta käsin todellisuudessa toimimme (Wittgenstein, 1981, § 198). Toisin sanoen toimintamme merkityksellisyyden kriteeriksi vastakohtana kaaokselle nousee se, että vaikka emme pystykään eksplikoimaan toiminnassamme esiin nousevaa normatiivisuutta, pystymme kuitenkin käytännössä tällaista normatiivisuutta noudattamaan.¹⁸

Tästä huolimatta juuri mahdollisuus esittää erilaisia artikuloituja tulkintoja toiminnastamme esiin nousevasta normatiivisuudesta mahdollistaa myös psykoterapian toimintana. Vaikka Wittgensteinin näkökulmasta tällainen artikulaatio jää aina vain yhdeksi uudeksi tulkinnaksi, joka ei voi ilmaista tai selittää varsinaista normia, on artikuloitulla tulkinnalla kuitenkin suuri käytännön merkitys elämässämme. Tällaisen artikulaation puitteissa tarkastelemme itseämme suhteessa muihin ihmisiin ja maailmaan. Tällaista psykoterapiassa tapahtuvaa rajankäyntiä ei-kielellisen normatiivisen taustan ja sen kielellisen tulkinnan välillä voi varsin mielekkäästi edelleen lähestyä tiedostamattoman ja tietoisien käsitteillä.

Benvenuto (2006) vertaa referentialismin kritiikin kannalta kiinnostavalla tavalla Wittgensteinia Lacaniin. Hän toteaa kumpaakin ajattelijaa yhdistävän antikognitivistisen ja antipsykologistisen asenteen psykoanalyysia kohtaan. Tässä mieles-

17 Kripke kytkee kirjassaan *Wittgenstein on Rules and Private Language* (1982) Wittgensteinin yksityistä kieltä koskevat pohdinnat säännönsuoraamista koskeviin fragmentteihin. Teosta voidaan pitää nykyisen merkityksen normatiivisuutta koskevan keskustelun lähtökohdaksi. Asiasta tarkemmin ks. esim. Kusch 2006.

18 Wittgensteinin näkökulmaa voi pyrkiä ymmärtämään Brandomin ajatuksella implisiittisestä normista, joka nousee juuri Wittgensteinin kielipeli-idean pohjalta (Haaparanta 2019, 3). Brandomin (1994, 7-26) ajatuksena on Wittgensteinin regressio-argumenttiin nojaten, että länsimaisessa filosofissa on ollut virheellistä pyrkiä esimerkiksi Kantin tapaan ymmärtämään merkityksellisessä toiminnassamme esiin nousevaa normatiivisuutta pyrkimällä esittämään eksplisiittisiä artikuloituja sääntöjä ikään kuin näiden normien kuvauksina tai selityksinä. Kirjassaan Brandom (1994, 20-21) lähtee liikkeelle ajatuksesta, että tämä toiminnassamme esiin nouseva normatiivisuus tulee ymmärtää kokonaan uudella tavalla, jota Brandom itse nimittää pragmaattiseksi. Tällä hän tarkoittaa, että toimintamme normatiivisuus on olemassa vain primitiivistä ja jo olemassa olevaa jaettujen käytäntöjämme taustaa vasten tarkasteltuna.

sä kummankin ajattelua yhdistää käsitys siitä, että ”mieli” ei ole objekti, jota olisi mahdollista lähestyä tieteellisesti. Näin ollen kummankin ajattelijan näkökulmasta psykoanalyysi voi tulla ymmärretyksi vain käytännön praktiikkana. Miltä sitten tällainen praktiikka näyttää Wittgensteinin kielikäsitteiden näkökulmasta? Vaikka myöhemmän Wittgensteinin tarkasteluperspektiivi on usein moniselitteinen, sitä voi tarkastella Hertzbergin (2014, 369-371) mukaan vähintään ehdotuksena näkökulman tarkentamisesta uudelleenlaiseen paikkaan. Tästä uudesta näkökulmasta katsottuna meidän täytyykin merkitystä etsiessämme suunnata katse ”mielen” sijasta todelliseen tilanteeseen: puhujien intentioon heidän puhuessaan sekä siihen, kuinka ilmaisuja käytetään suhteessa tilanteen kaikkiin muihin tekijöihin.

Botstein (2007) nostaa samankaltaisen semanttisen näkökulmanvaihdoksen esiin Freudin ja Wittgensteinin pohjimmaisena erona. Toisin kuin Freudille, Wittgensteinille oleellista on juuri se, mitä ihmiset todella toisilleen tässä ja nyt sanovat ja tekevät, ja miten he toisensa tilanteessa ymmärtävät. Merkitys syntyy itse kielenkäyttötilanteessa ja on ymmärrettävissä vain kielenkäyttäjien intentioiden ja historiallisesti rakentuneiden jaettujen käytäntöjemme taustaa vasten tarkasteltuna. Näin ollen niitä ei myöskään ole mahdollista erottaa terapeutisesta prosessista.

Psykoaterapian kannalta tästä näkökulmanvaihdoksesta seuraa se, että merkityksen kannalta psykoaterapeutin toiminnan kohteena ei ole asiakkaan ”mieli”. Psykoaterapiatilannetta tarkasteltaessa katse on kohdistettava uudelleen. Kyse on ensisijaisesti todellisesta vuorovaikutustilanteesta, jossa jaetut merkitykset syntyvät asiakkaan ja terapeutin yhteistoimintana kulttuurisesti jaettujen kielipelien puitteissa.

Nykyisestä psykoanalyysin praktiikasta löytyy esimerkkejä tällaisesta tavasta ymmärtää psykoaterapiaa toimintana. Esimerkiksi Odgen (2016, 411-412) kuvaa psykoanalyysia artikkelissaan erilaisin äänenpainoin verrattuna Freudiin. Hän toteaa, että psykoanalyysin tehtävä on auttaa asiakasta kokemaan totuus ja antaa sille kielellinen ilmaus. Odgenin tekstissä kuitenkin ”totuus” on ennen kaikkea psykoaterapeutin ja asiakkaan jakama yhteinen

emotionaalinen kokemus. Tätä kokemusta kieli ei vain välitä, vaan heidän yhdessä käyttämänsä kieli rakentaa sen. Lisäksi Odgen kuvaa, kuinka terapia-prosessissa psykoaterapeutti ja asiakas kehittävät yhteisen erityisen tavan kokea ja puhua ”totuudesta” toisilleen.

Odgenin kuvaamana ei psykoanalyysi enää liiku kovinkaan kaukana myöhemmän Wittgensteinin ajatuksista. Pikemminkin voidaan kysyä: kuinka kaukana toisistaan loppujen lopuksi ovat primitiivisen ja reaktiivisen käyttäytymisen korvautuminen sofistikoituneemmalla kielipelillä ja Freudin ajatus siitä, että saadessaan kielen muodon mielen sisällöt siirtyvät ihmisen oman tietoisuuden toiminnan piiriin? On mahdollista ainakin spekuloida sillä, että viime kädessä kummassakin yritetään puhua hyvin samankaltaisesta asiasta.

Mitä johtopäätöksiä tämän artikkelin pohdintoista on mahdollista tehdä? On tarpeellista nostaa esiin se, että artikkeli ei edusta psykoaterapiatutkimusta. Kyseessä on filosofinen tulkinnallinen dialogiin perustuva melko vapaamuotoinen tarkastelu. Sen yleisenä päämääränä on nostaa Wittgensteinin ajattelun kautta ainakin alustavaan tarkasteluun psykoaterapian historiallisella taustalla vaikuttava referentialistinen oletus kielen luonteesta. Se, miten kielen ymmärrämme, vaikuttaa ratkaisevalla tavalla siihen, mitä näemme psykoaterapiassa tapahtuvan. Tässä suhteessa artikkelissa esiin nostettu myöhemmän Wittgensteinin näkökulma kieleen ja merkityksellisuuden syntyyn tarjoaisi paljon kiinnostavia jatkotutkimusaiheita.

Lähteet

- Benvenuto, S. (2006). Wittgenstein and Lacan Reading Freud. Published on *Journal for Lacanian Studies*, vol. 4, nr. 1, 99-120. Julkaistu verkossa: <https://www.journal-psychoanalysis.eu/wittgenstein-and-lacan-reading-freud1/> (Luettu: 1.3.2021)
- Biletzki, A. & Matar, A. (2020). Ludwig Wittgenstein. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Spring 2020 Edition. Toim. Edward N. Zalta. Verkkojulkaisu: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/wittgenstein/> (Luettu: 30.6.2020)
- Botstein, L. (2007). FREUD AND WITTGENSTEIN. *Psychoanalytic Psychology*, 24(4), 603-622. <https://doi.org/10.1037/0736-9735.24.4.603>.
- Bouveresse, J. (1995). *Wittgenstein reads Freud: The myth of the unconscious*. Princeton, N.J: Princeton University Press.
- Brandom, R.B. (1998). *Making It Explicit: Reasoning, Representing, and Discursive Commitment*. USA: Harvard University Press.
- Cautin, R.L. (2012). A Century of Psychotherapy, 1860-1960. Teoksessa *History of psychotherapy: continuity and change*. 2. painos. Toim. Norcross, J.C., Vandenbos, G.R. & Freedheim, D.K.. Baltimore: United Book Press.
- Cioffi, F. (2009). Making the Unconscious Conscious: Wittgenstein versus Freud. *Philosophia*, 37(4), 565-588. <https://doi.org.libproxy.tuni.fi/10.1007/s11406-009-9201-9>
- Findlay, J. N. (2007). *Wittgenstein: a critique*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Fogelin, R.J. (2018). Wittgenstein's Critique of Philosophy. Teoksessa *The Cambridge Companion to Wittgenstein*. 2. painos. Toim. Sluga, H. & Stern, D.G.. United States: Cambridge University Press.
- Franciotti, M. A. (2017). Wittgenstein on Freud's psychoanalysis. *Principia*, 21(1), 1-12. <http://dx.doi.org.libproxy.tuni.fi/10.5007/1808-1711.2017v21n1p1>.
- Freud, S. (1969). *Johdatus psykoanalyysiin*. 2. painos. Suom. Puranen, E.. Jyväskylä: Gummerus. Suomennettu teoksista *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse ja Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse 2*.
- Freud, S. (2005a). Vietit ja viettikohtalot. Teoksessa *Murhe ja melankolia sekä muita kirjoituksia*. Suom. Lång, M. Tampere: Vastapaino. Suomennettu teoksista (1987). *Gesammelte Werke*. V, 220-232. London: Imago publishing. & (1974). *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*. 14, 117-140. London: The Hogarth.
- Freud, S. (2005b). Määritelmiä psyykkisen tapahtumisen kahdelle periaatteelle. Teoksessa *Murhe ja melankolia sekä muita kirjoituksia*. Suom. Lång, M. Tampere: Vastapaino. Suomennettu teoksista (1987). *Gesammelte Werke*. VIII, 230-238. London: Imago publishing. & (1974). *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*. 12, 218-226. London: The Hogarth Press.
- Freud, S. (2005c). Konstruktiot analyysissa. Teoksessa *Murhe ja melankolia sekä muita kirjoituksia*. Suom. Lång, M. Tampere: Vastapaino. Suomennettu teoksista (1987). *Gesammelte Werke*. XVI, 43-56. London: Imago publishing. & (1974). *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*. 23, 256-269. London: The Hogarth Press.
- Freud, S. (2017a). "Psykoanalyysi" ja "libidoteoria". Teoksessa *Kirjoituksia psykoanalyysin teoriasta ja käytännöstä 1*. 2. painos. Suom. Lång, M.. Helsinki: Books on Demand. Suomennettu teoksista (1987). *Gesammelte Werke*. XIII, 211-233. London: Imago publishing. & (1974). *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*. XVIII 23, 235-259. London: The Hogarth Press.
- Freud, S. (2017b). Psykoanalyysin kiinnostavuus. Teoksessa *Kirjoituksia psykoanalyysin teoriasta ja käytännöstä 1*. 2. painos. Suom. Lång, M.. Helsinki: Books on Demand. Suomennettu teoksista (1987). *Gesammelte Werke*. VIII, 389-420. London: Imago publishing. & (1974). *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*. XIII, 165-190. London: The Hogarth Press.
- Freud, S. (2017c). Psykoanalyysin suuntaviivoja. Teoksessa *Kirjoituksia psykoanalyysin teoriasta ja käytännöstä 1*. 2. painos. Suom. Lång, M.. Helsinki: Books on Demand. Suomennettu teoksista (1987). *Gesammelte Werke*. XVII, 63-138. London: Imago publishing. & (1974). *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*. XXIII, 144-207. London: The Hogarth Press.
- Haaparanta, L. (2019). Brandom, Wittgenstein and Human Encounters. *Disputatio Philosophical Research Bulletin*, Vol. 8, No. 9. Julkaistu verkossa: <https://disputatio.eu/vols/vol-8-no-9/haaparanta-encounters/> (Luettu 6.7.2020)
- Hacker, P.M.S. (2018). *Wittgenstein: Comparison and Context*. UK: Oxford University Press.
- Heaton, J.M. (2000). *Wittgenstein and Psychoanalysis*. Duxford, Cambridge: Icon Books.
- Heaton, J. M. (2013). *The Talking Cure Wittgenstein On Language as Bewitchment and Clarity*. 2. painos. UK: Palgrave Macmillan.
- Hilmy, S. (1987). *The Later Wittgenstein – The Emergence of a New Philosophical Method*. Oxford: Basil Blackwell.
- Ihanus, J. (2005). *Järjen äänestä minäkertomuksiin*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Kannisto, H. (2002). Ymmärtäminen, kritiikki ja hermeneutiikka. Teoksessa *Nykyajan filosofia*. Toim. Niiniluoto, I. & Saarinen, E.. Juva: WS Bookwell.
- Kripke, S. (1982). *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Oxford: Basil Blackwell Publisher Limited.
- Kusch, M. (2006). *A Sceptical Guide to Meaning and Rules. Defending Kripke's Wittgenstein*. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press.

- Kuusela, O. (2008). *The Struggle Against Dogmatism: Wittgenstein and the Concept of Philosophy*. United States: Harvard University Press.
- Kuusela, O. (2014). The method of language-games as a method of logic. *Philosophical Topics*, Vol. 42, nr. 2. Julkaistu verkossa: <http://link.galegroup.com/apps/doc/A459287336/LitRC?u=tampere&sid=LitRC&xid=7b4bb05c> (Luettu: 26.2.2018)
- Leiman, M. (2011). Mikhail Bakhtin's contribution to psychotherapy research. *Culture & Psychology*, 17(4), 441–461. <https://doi.org/10.1177/1354067X11418543>
- Longuenesse, B. (2008). Self-Consciousness and Self-Reference: Sartre and Wittgenstein. *European Journal of Philosophy*, 16(1), 1–21.
- Lycan, W. G. (2008). *Philosophy of Language: A Contemporary Introduction*. Taylor & Francis Group. ProQuest Ebook Central. Julkaistu verkossa: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/tampere/detail.action?docID=332391> (Luettu 29.6.2020)
- Lång, M. (2005). Sigmund Freud (1856-1939). Teoksessa *Murhe ja melankolia sekä muita kirjoituksia*. Tampere: Vastapaino.
- Malcolm, N. (1990). *Wittgenstein, muistelma*. Suom. Pentti Polameri. Juva: WSOY.
- Monk, R. (1990). *Ludwig Wittgenstein – The Duty of Genius*. London: Jonathan Cape.
- Odgen, T. (2016). ON LANGUAGE AND TRUTH ON PSYCHOANALYSIS. *The Psychoanalytic Quarterly*, Vol LXXXV, Nr. 2.
- Simanke, R.T. (2017). Meaning and object in Freud's theory of language. *International Journal of Psychoanalysis*, 98: 1551-1576. <https://doi.org/10.1111/1745-8315.12669>.
- Stern, D.G. (2006). "How many Wittgensteins?". Teoksessa Wittgenstein: *The Philosopher and his Works Vol.2*. Toim. Stern, D. G, Pichler, A. & Säätelä S.. Berlin, Boston: DE GRUYTER.
- Stolorow, R.D. & Atwood, G.E. (2018). *The Power of Phenomenology: Psychoanalytic and Philosophical Perspectives*. Taylor and Francis. <https://doi.org/10.4324/9780429448584>
- Wallgren, T. (2015). Freud and Wittgenstein in the cuckoo's nest. Teoksessa *Philosophy, science, and psychoanalysis: a critical meeting*. Toim. Boag, S., Brakel, L., & Talvitie, V. ProQuest Ebook Central. Julkaistu verkossa: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/tampere/detail.action?docID=1914071> (Luettu 25.11.2020)
- Wahlström, J. (2001). Psykoterapia keskusteluna ja kertomusten kudelmana. Teoksessa *Kulttuuri ja psykologia*. Toim. Juhani Ihanus. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Wittgenstein, L. (1978). *Zettel - filosofisia katkelmia*. Suom. Nyman, H. Porvoo: WSOY. Alkup. (1967). *Zettel*. Werkausgabe Bd 8. Suhrkamp. Frankfurt am Main. 1984.
- Wittgenstein, L. (1979). *Yleisiä huomautuksia*. Suom. Nyman, H. Porvoo: WSOY. Alkup. (1977). *Vermischte Bemerkungen*. Werkausgabe Bd 8. Frankfurt am Main. 1984.
- Wittgenstein, L. (1980). *Sininen ja ruskea kirja, Filosofisten tutkimusten esitutkimuksia (1933-1935)*. Suom. Nyman, H. Juva: WSOY. Alkup. (1958). *Preliminary Studies for The "Philosophical Investigations" Generally known as The Blue and Brown Books*. Basil Blackwell: Oxford. 1964.
- Wittgenstein, L. (1981). *Filosofisia tutkimuksia*. Juva: WSOY. Suom. Nyman, H. Alkup. (1953). *Philosophische Untersuchungen*. Werkausgabe Bd 1. Suhrkamp: Frankfurt am Main. 1984.
- Wittgenstein, L. (1985). *Huomautuksia matematiikan perusteista*. Suom. Nyman, H. Juva: WSOY. Alkup. (1956). *Bemerkungen über die Grundlagen der Mathematik*. Werkausgabe Bd 6. Suhrkamp. Frankfurt am Main. 1984. Suomenkielinen laitos sisältää osioita, joita alkuperäisessä teoksessa ei ole. Näiden osalta tukeuduttu Bergenin yliopiston ylläpitämään elektronisessa muodossa olevaan täydelliseen kokoelmaan Wittgensteinin alkuperäisteksteistä: <http://wab.uib.no/> (Luettu: 16.11.2020)
- Wittgenstein, L. (1988). *Huomautuksia psykologian filosofiasta 1*. Suom. Nyman, H. Juva: WSOY. Alkup. (1980). *Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie i*. Werkausgabe Bd 7. Suhrkamp. Frankfurt am Main. 1984.
- Wittgenstein, L. (1989). *Huomautuksia psykologian filosofiasta 2*. Suom. Nyman, H. Juva: WSOY. Alkup. (1980). *Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie ii*. & (1980). *Letzte Schriften über die Philosophie der Psychologie*. Werkausgabe Bd 7. Suhrkamp. Frankfurt am Main. Heikki Nymanin suomenoksessa "Viimeiset kirjoitukset psykologian filosofiasta 1." sisältyy samaan niteeseen "Huomautuksia psykologian filosofiasta 2" kanssa.
- Wittgenstein, L. (2011). *Ajatusliikkeitä: Päiväkirjat 1930–1932 & 1936–1937*. Toim. Ilse Somavilla. Suom. Tommi Uschanov. Tampere: Niin & näin.

Filosofian maisteri, psykoterapeutti Petri Myllyniemi tekee Tampereen yliopiston filosofian laitoksella filosofian väitöskirjaa otsikolla "Parantava puhe kielipelinä - Myöhäiswittgensteinilainen näkökulma psykoterapiaan". Väitöskirja on esitarkastusvaiheessa.

Petri Myllyniemi
FM, psykoterapeutti
petri.myllyniemi@systeeminen.fi